JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

FOLKLORNING AYRIM O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich - *o‘qituvchi*
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: folklor, yo‘nalish, badiy asar.
Ключевые слова: фольклор, режиссура, произведение искусства.
Key words: folklore, direction, work of art.

Folklor xalqning o‘lmas meroslarini avlotdan-avlotga etkazuvchi yagona manba hisoblanadi Asirlar boyi xalq orasida ommolashgan barcha dasturlar folklor orqali dovomiylikni taminlab kelmoqda. Bugungi davr yosh olimlardan folklorning har bir ijro etiladigan janrlarining ilmiyligini yangilik sifatida folkloristika ilmiga olib kirishni talab etadi. Shu o‘rinda folklor atamasining ilmga kirishi haqida to‘qtalganni maqul ko‘rdik.

Folklor atamasini 1846-yilda ingliz olimi Willyam Toms taklifi bilan ilimga kiritilgan, u Xalq donoligi degan tushinchani beradi. Asosan folklor deganda aholi tomonidan yaratilgan barcha san’at namunalari haykaltaroshlik zargarlik, raqs, og‘izaki adabiyot, namunalari tushuniladi. Har bitta san’at sohasida ish yuritadigan mutaxassislar o‘zi tanlagan turni “folklor” deb ataydi. Masalan xalq qo‘shiqlari, taronalari, xareografiya xalq raqslari, me'morlar xalq san’atini, folklorchi olim xalq dostonlarni, ertaklarni, folklor asari deb hisoblaydi [Intraduction to Folklore.]

Qoraqalpoq adabiyoti va folklorni tadqiq qilishda rus olimlari va adabiyotchilarining ham xizmatlarini ta’kidlash o‘rinli. XVIII asr o‘rtalaridan boshlanadigan qoraqalpoq folklori namunalarin yozib olishlar aval rus olimlariga tegishli bo‘ladi. Chunki qoraqalpoq folklorini va adabiyotini, adabiyot tarixini birinchi tadqiqotchilar rus olimlari bo‘lgan deb hisoblaymiz. Ikkita xalqning madaniy aloqalari juda uzoq davrlarni qamrab oladi 1740-1741-yillari rus hukumatining topshirig‘i bilan Orskiydan Xivaga sayohat yashagan Muravin bilan Gladishev Sirdaryoning pastki bo‘limida yashagan qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, ularning urf-odatlariga urug‘chilik qavmga bo‘linishlariga aloqador folklor materiallarni yozib olgan edilar va ulardan parchalarni bosma so‘zda e’lon qildi. P.Richkov 1750-yillari qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, birnechta legendaları, afsona-hangomalarni yozib oladi. Shu jumladan, N.Muravevning 1819-20 yillarda Xivaga qilgan sayohati vaqtida yozib olgan etnografik materiallarining ichida ko‘pgina folklor namunalari bor.

Qoraqalpoq folkloristikasi XX asr boshlarida paydo bo‘ldi. Ushbu asrning o‘zida anchagina rivojlandı. Inqilobga qadar qoraqalpoq folklorini yozib olish, chop etish, uni izlanishi XIX asr oxirida XX asr boshlaridan-oq rus olimlari tomonidan qo‘lga olinadi. Qoraqalpoq adabiyotining mashhur olimi N.Davqaraev xalq arosıdan yig‘ilgan materiallar asosida rus va boshqa qo‘shni xalqlarning adabiyotlarini o‘rganib qoraqalpoq folklorini nisbiy turda dastlabki tasnif ishlab chiqadi. Ilm-fan zaminidan aholi og‘izaki adabiyotidagi badiy asarlarini xalqning tarixi bilan aloqador o‘rganadi. U folklor badiy asarlarning paydo bo‘lishida, saqlanishda, rivojida jirov baxshi, qissaxonlarning qo‘shni xalqlar bilan madaniy aloqasining ahamiyatini belgilab berdi. N.Davqaraev mehnatida ashulalarga, ertaklarga, maqol-matallarga ayti-shuvga va boshqada folklor janrlarga birinchi taxlil qildi. Olim N.Davqaraev qoraqolpaq og‘izaki adabiyotini katta ikkita lirik va epik janrga bo‘lib, qoraqalpoq folklorining barcha janrlari haqida tushuncha berdi. [Davqaraev 2-tom]

Qoraqalpoq folkloristikasining rivoji u yerda og‘iz adabiyoti janrining tadqiq qilinishi va klasifikaciya Q.Maqsetov tomonidan ishlandi. “Qoraqalpoq folklorini klasifikaciyalashda asosiy kriteriyalar barchasidan muqaddam g‘oyalik va ko‘rkamlilik xususiyatlar, asrlar bo‘yi shakllangan dasturiy shakllar, ko‘targan muomalarning birligi bajarilish boshqachaligi bilan haqiqatlikni bayon qilishda tasvirlash usullari bir-biriga mos kelishi so‘z etiladi” [Q. Maqsetov] deb keltirib o‘tadi.

Qoraqalpoqlarning og‘iz adabiyoti va san’ati haqida keng bayon qilish, Sharq rus tadqiqotchilarining safiga kirgan taniqli qozoq olimi Sho‘xan Valixanovning ham payiga tegdi. U 1860-yillari qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, bir qancha afsona hangomalar, legendalarni yozib oladi, ko‘bgina dostonlarning barchasin aniqlaydi. Soppasli Sipira jirov, Jiyrencha chechan, Asan qayg‘u o‘xshagan no‘g‘ay davrining vakillari haqida material to‘playdi. Folklor degan nomlari dastlabki vaqtlarda “xaliq adabiyotı”, “aholi

adabiyotı", "og'izaki adabiyot", "aholi og'izaki adabiyot" deb yuritilgan. Aholi og'izaki poetik ijodkorligi H.Zaripov (1934-1935 yillari) tomonidan qo'llanilgan. Keyinchali folklor keng manoda joriy etilgan.

Qoraqalpoq folklorining ko'p jildligi bo'lgan 20 jild bo'yicha ishlari 1970-yillardan boshlab qo'lga olindi. Mazkur jildlikning I-II jildligi Qoraqalpoq folklori, "Qoraqalpoq ertaklari" degan nomda 1977-yilda boshib chiqarildi. III jild 1978-yilda "Qoraqalpoq topishmoqlari", IV jild 1978-yilda "Maqol-matallar", V jild "Qoraqalpoq xalq ashulalari", 1980-yilda VI jild "Qiriq qiz", 1981-yilda VII jild "Alpomish" doston. 1981-yilda VIII jild "Qoblon" 1981-yilda IX jild "Er ziywar", "Qanchayım", 1982-yilda X jild "Maspatsha", 1982-1983 yillarda XI-XII jildlarda "Aytıshuv" janrıdagi og'izaki asarlar, 1984-yilida XIII jild "Sharyar" dostoni, 1985-yilda XIV jild "G'arip-oshiq", "Soyatxan-Hamra", 1986-yilda XV jild "Go'rug'lı" dostoni, 1987-yilda XVII jild "Yusip-Axmet", "Yusip Zliyxa", "Oshiq Najep", "Xurlixa-Hamre", 1988-yilda XVIII jild "Menglixal", "Salimjan", "Xatamtay", "Gulnaxar" dostonlari kirgan. 1989-yilda XIX jild "Bo'zug'lan", "Guliston", "Qiz palvon", "Qoraman" dostonlari, 1990-yilda XX jild "Jahonsha", "Er Soyım", "Bo'z yigit", "Ziynep-Altingul" dostonlari kiritildi. Bu keltirilgan ma'lumotlar Qoraqalpoq folklorining ko'p jildlıgi qoraqalpoq folkloristlarining katta fundamental ishlaridan hisoblanadi. Bu qoraqalpoq folklorida nomi yoritilgan dostonlar so'nggi yillarda o'z oldiga kitob bo'lib bosmadan chiqdi.

Folklor sinkritik xususiyatga ega bo'lib, barcha san'at turlariga mos unsurlarni o'ziga jamlaydi, u yerda so'z, tarona va ma'lumki turdagi raqs yakka bajariladi. Folklor badiy asarlar jamoalik asar ekanligida o'z hususiyatiga ega bo'lgan. Folklor badiiy asarlarni ijrochilari xaliq hisoblanadi. Avlodtan-avlodga o'tgan bu asarlarning ijrochisi namalum bu ilm-fanda anonimlik deb yuritiladi. Bular avlodtan avlodga o'tib ijro jarayonida variantlarga va davrlar o'tib versiyalarga ega bo'ladi. Shu tarafiga qarab folklor hususiyatlarni jamoalik, anonimlik, og'izakilik, dasturiylik, variantlilik, versiyalik deb atasak bo'ladi [J. B]

Jamoalik folklor aholi jildonidan yaratiladi. Biroq jamoalik yakkaxonliknı bekorlamaydi. Aksincha uni zarurli dastlabki shart sifatida qamrab oladi. Jamoalikda bajariladigon har bitta individual ijrochi xalq ijodkoriga teng hisoblanadi.

Anonimlik – (yunoncha Anoniymis no-ma'lum) folklor badiiy asarlar muallifning aniq emasligi bilan ajıralıp turadi. Folklorda bitta asarni avval kimdir yaratgan bo'lishi mumkin, lekin bu badiy asar syujeti, tasvirlash vositalari, xalq og'izaki asarlari dasturiga tayanib yaratilsa u folklor badiiy asar bo'lib qoladi. Vaqt o'tishi davomida xalq ijodkorlari jildonidan va shu asosida ishlanib, haqiqiy folklorning badiy asari bo'lib qolaberadi.

Og'izakilik - bu og'izdan og'izga o'tishlik xalq ichidan unutilmay ijro etiladigan badiyiy asarlar hisoblanadi.

Dasturiylik folklorning o'ziga xos yashash tarzin, usulin beruvchi belgilar hisoblanadi. Folklor bu dasturlarning san'ati hisoblanadi. Bu og'izdan og'izga o'tishlik jarayonida dasturiylik saqlanishini bildiradi. O'zgarishsiz etib kelishini ta'minlaydi. Jamoalik bajarilgan asarlar o'sha holda qolishi hisoblanadi.

Variantlilik va versiyalilik folklor asarlarining har xilligi og'izaki badiy asarlarning keng tarqalishiga imkoniyat yaratadi. 1970-yillardan e'tiboran qoraqalpoq folklorining ko'p jildligini bosib chiqarish ishi qo'lga olindi [Q.Jarimbetov].

Yakunlab aytganda qoraqalpoq adabiyotining folkloristik tadqiqotchilikdagi yutug'in yuqori baholashga bo'ladi va folklorning o'ziga xos xususiyatlarin yanada terangroq izlanish ularning yangi zamonda yangicha yo'nalish talqinida zamonaviylik yo'nalishdagi izlanish ilm-fan yo'lida ishlayotgan yosh olimlarga moljallangan ahamiyatli muammolar bo'lib qoladi.

Adabiyotlar

1. Intraduction to Folklore. London.2008. Page 7.
2. Dawqaraev N. 2-jild. "Og'izaki xalq ijodi". Nókis, 1977.
3. Jarimbetov Q, J.Nizamatdinov, I.Allambergenova,. Qoraqalpoq folklori. Tashkent. 2008. 14-bet.
4. Maqsetov. Q. Qoraqalpoq xalqining ko'rkam og'izaki asarlari. Nókis. "Bilim" 1996. 64-65-bet.

REZYUME. Maqolada folklor, folklor janrlari, folklorning badiy asar poetik xususiyatlari haqida so'z boradi. Qoraqalpoq folklorining ilm-fan tadqiq qilinishi, olimlarning folklor haqidagi fikrlari o'rganiladi va munasabat bildiriladi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о фольклоре, фольклорных жанрах, поэтических особенностях фольклорного искусства. Изучены научные исследования каракалпакского фольклора, мнения ученых о фольклоре и изложена взаимосвязь.

SUMMARY. The article talks about folklore, folklore genres, poetic features of folklore artwork. The scientific research of Karakalpak folklore, the opinions of scientists about folklore are studied and the relationship is reported.

МИЛЛИЙ САЗ ӘСБАПЛАРЫН ОҚЫТЫЎДА ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

М.Дәўлетмуратова – *оқытыўшы*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: акустика, бадиий ижодкорлик, халқ ҳавоскорлар жамоатлари, мусиқа, педагогика, методлар.

Ключевые слова: акустика, художественное творчество, народные авиационные коллективы, музыка, педагогика, методика.

Key words: acoustics, artistic creativity, folk air groups, music, pedagogy, methods.

Педагогикалық технология ағымы дерлик барлық раўажланған мәмлекетлерге тез тарқалды. ЮНЕСКО сыяқлы тараўлар тәрепинен тән алынды ҳәм ҳәзирги заман талабына сай көплеген мәмлекетлерде жоқары дәрежеде өзлестирилип қолланылмақта. Республикамыздың педагог ҳәм әмелиятшылары илимге тийкарланған ҳалда Өзбекстанның педагогикалық шәраятына тийкарланған тәлим технологиялары ҳәм оларды тәлим-тәрбия әмелиятында қолланыўға тырысып атыр. Тәлим технологияларын оқыў барысына енгизиўдиң тийкарғы шәртлери төмендегилерден ибарат.

1. «Кадрлар таярлаў миллий дәстүри» мақсети ҳәм ўазыйпаларын жүзеге шығарыў зәрүрлиги.
2. Тәлим-тәрбия барысында тәлим бериўдиң ҳәм тәлим алыўшы ролин өзгертиў зәрүрлиги.
3. Пән техника тараўының жүдә раўажланғанлығы нәтийжесинде ахборотлардың кескин көбейип баратырғанлығы ҳәм оларды жасларға билдириў ушын ўақыттың шегараланғанлығы.

Мине, солай етип ҳәзирги тәлим бағдарында қолланып атырған жаңа педагогикалық оқытыўдың жаңа усыллары келип шықты. Сол усыллар қатарында «класстер», «киши топарларда ислеў», «сәўбет усылы», «Б-Б-Б», ҳәм «Пинборд» усылларын пайдаланып сабақ өтиў барысы менен танысамыз. Соның менен бирге теориялық сабақ өтиўде қолланылатуғын басқышлар төмендегилерден ибарат.

1. Қызықтырыў (Мотивация)
2. Тәкирарлаў
3. Таза теманы түсиндириў
4. Өзлестирилген билимлерди (сиңдириў) беккемлеў
5. Баҳалаў ҳәм үйге тапсырма бериў.

Бул избе-излик ушын ўақыт әдетте 80 минутқа мөлшерленген. Бунда теориялық сабақ өтиўдиң жоқарыда келтирилген басқышлары әмелге асырылыў лазым.

1-басқыш. Қызықтырыў. Бул басқышта оқыўшылар сабақта өтилетуғын тема бойынша ҳәр қыйлы сәўбетлесиўлер менен олардың дыққатын жәмлеп, тәлим алыўшылардың қызықтырыў имканиятын бериўимиз керек.

2-басқыш. Тәкирарлаў. Сабақларда жаңа мазмунды баслаўдан алдын өтилген темалар қысқаша улыўмаластырылған ҳалда тәкирарланыўы керек.

3-басқыш. Таза теманы түсиндириў. Оқытыўшы таза материалды түсиндиреди, қысқа лекциялар оқыйды, сораў-жууаплар шөлкемлестириледи, ойын шынығыўлары ҳәм шешилиўи керек болған мәселелерди шешиў ҳаққында түсиник береди. Әдетте бул басқышта заманагөй тәлим әсбапларынан өнимли пайдаланыў керек. Бул оқыў барысын ҳәм теманы түсиндириўди жеңиллестиреди. «Акустика тийкарлары» пәнинде жаңа педагогикалық технологиядан пайдаланып сабақ өтиў усылын ен жайдырыў бул сабақ өз мақсетине жетиўи ушын үлкен әҳмийетке ийе. Даўысты, тәбийий жағдай сыпатында, жүдә ерте заманлардан бери үйренип келеди. Эрамыздан алдынғы IV әсир Греция дәўиринде Архив Тарентский «даўыс – бул Ҳаўа толқынлары» деген пикирди билдирген. Акустиканы үйрениўде Аристотель ҳәм Пифагорлардың жумыслары тийкар болған. Акустика бир неше түрлерге бөлинген болып, музыкалы акустикаға тийкар болатуғын